

نویسنده: علی حسین زاده

سپاسگزاری از همسر، عامل بسیار مؤثر در حفظ و بقای نظام خانواده به شمار آمده است. این عامل علاوه بر آن که زمینه ی سازگاری همسران را فراهم می کند، سبب سایه افکندن آرامش بر خانواده می شود که هدف ازدواج است. سپاسگزاری که به ظاهر امری ساده به نظر می رسد، اثری شگرف در تحکیم پیوند میان همسران دارد. مفهوم تشکر

تشکر به معنای اظهار تقدیر و تجلیل در برابر نعمت ظاهری یا معنوی است که از سوی مُنعم به فرد می رسد. اظهار تقدیر شامل اظهار زبانی و عملی می باشد. (۱) در مقابل آن، کفران به معنای پوشاندن نعمت و تقدیر نکردن از نعمت دادن مُنعم است. (۲) قرآن کریم می فرماید:

لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ؛ اگر سپاسگزار باشید نعمت بر شما فراوان نازل می شود و چنانچه ناسپاسی کنید، عذاب خدا شدید است. (۳) بر این اساس، شکر نعمت به معنای آن است که فرد از لطفی که شامل حال او شده، ابراز قدردانی کند. اهمیت تشکر

برخی می پندارند همین که فرد در دل خود از مُنعم سپاسگزاری کند، کافی است و لازم نیست ابراز تشکر کند. حال آن که نیت باطنی نیازمند مترجمی است که آن را به زبانی روشن باز گوید و منعم را از آن آگاه سازد. در مواردی، شخصی که مورد لطف و محبت همسر خود قرار گرفته، گمان می کند سپاس گزاری امری زاید و تشریفاتی است، اما نمی داند که ابراز تشکر، تأثیری بس عظیم بر روح همسر باقی می گذارد. بر همین اساس، امیرالمؤمنین (علیه السلام) شکر را مترجم نیت دانسته و فرموده اند:

الشکر ترجمان النية و لسان الطوبه؛ (۴) سپاسگزاری، بازگو کننده ی نیت و زبان درون است. نقش تشکر در تحکیم بنیاد خانواده تا جایی است که امام صادق (علیه السلام) آن را ملاک بهترین همسر معرفی کرده و فرموده اند:

خير نسائكم التي ان أعطيت شكرت و ان مُنعت رَضيت؛ (۵) برترین همسران شما زنی است که اگر به او عطا شود، مراتب سپاس را به جا آورد و اگر چیزی از او دریغ شود، راضی باشد.

به همین منظور، فردی که قصد ازدواج دارد، باید از همان ابتدا روحیه سپاسگزاری را به عنوان یکی از ملاک های خود در انتخاب شریک زندگی مدنظر قرار دهد و در همان ابتدا، از خداوند بخواهد که همسری شگور روزی او کند. امام علی (علیه السلام) فرمودند: کسی که اراده ی ازدواج می کند، پس از دو رکعت نماز و حمد و ثنای الهی، از خدا این گونه درخواست کند:

اللهم ارزقني زوجةً سالحةً ولوداً شكوراً قنوعاً غيوراً ان احسنتُ شكرت؛ (۶) خدایا، مرا همسری روزی کن که صالح، زایا، پرسپاس، فانع و غیرتمند باشد که اگر به او نیکی کردم سپاسگزار باشد.

در این روایات به شکرگزاری زن از شوهر اشاره شد؛ ولی طبیعی است که تنها به او اختصاص ندارد و اهمیت و نقش آن در زندگی، شامل تشکر زن و شوهر از یکدیگر می شود.

آثار سپاسگزاری در سازگاری همسران

برخی از آثار تشکر از همسر که در منابع دینی مورد توجه قرار گرفته، عبارت است از:

www.rasekhoon.net

أ. بقای نعمت

تشکر از الطاف و محبت های فرد به همسر باعث می شود که رفتارهای محبت آمیز او تداوم یابد. امام سجاد (علیه السلام) در توصیه ای به یکی از فرزندان خویش فرمودند: یا بنی اشکر من انعم علیک... فانه لا زوال للنعماء اذا شکرک و لا بقاء لها اذا کفرت؛ (۷) پسر، از کسی که به تو نعمتی بخشیده، سپاسگزاری کن...؛ زیرا نعمتی که از آن سپاسگزاری شود، زوال پذیر نیست و نعمتی که از آن سپاسگزاری نشود، پایدار نیست. بنابراین همسری که از زحمات همسر خود قدردانی می کند، بیش از همه خود را از تداوم لطف همسر بهره مند می سازد.

ب. افزایش نعمت

سپاس از لطف همسر علاوه بر حفظ و تداوم بخشیدن به آن، اسباب افزایش آن را نیز فراهم می سازد. در حقیقت سپاسگزاری از نعمت به مثابه تقویت کننده ای است که رفتار محبت آمیز همسر را تقویت و تشدید می کند. این اثر در بیان امیرالمؤمنین (علیه السلام) منعکس شده است که فرمودند: اغتتموا الشکر فادنی نفعه الزیادة؛ (۸) قدردانی را مغتنم بشمارید؛ چرا که کمترین سود آن، افزایش نعمت است. روشن است که لازمه ی چنین تشکری، آن است که فرد به دقت، رفتارهای طرف مقابل را بررسی و با بینشی مثبت گرایانه آن را ارزیابی کند. در چنین صورتی زبان او نیز به تشکر گشوده می شود؛ بنابراین مناسب است مرد پس از ورود به منزل، علاوه بر شنیدن فعالیت های روزانه ی همسر، خود نیز حمایت وی را مورد توجه قرار دهد و از آن قدردانی کند. همچنین زن نیز هرگونه فعالیت کوچک و بزرگ همسر خود را در راه تأمین نیازهای گوناگون ارج نهد و با بیان و رفتار، از همسر خود قدردانی کند.

ج. تقویت محبت

سپاسگزاری از همسر محبت میان همسران را تقویت می کند و زمینه ی سازگاری و آرامش هر چه بیشتر آنان را فراهم می آورد. به دنبال تقدیر از همسر، وی به این باور می رسد که از همسری قدرشناس و دارای فضایل اخلاقی برخوردار است و این خود به تقویت مهر و محبت می انجامد. همچنان که سپاسگزاری از همسر که از طرف مقابل ناخشنود است، رفع کدورت ها و پیدایش مهربانی به وی را به دنبال خواهد داشت. امام علی (علیه السلام) نقش سپاسگزاری در تقویت محبت را این گونه بیان فرموده اند: شکرک للراضی عنک یزیده رضا و وفاء و شکرک للساخط علیک یوجب لک منه صلاحاً و تعطفاً؛ (۹) سپاسگزاری تو از کسی که از تو راضی است، باعث رضایت و وفاداری بیشتر او می شود و سپاسگزاری ات از کسی که از تو ناخشنود است، سبب رفع ناراحتی و پیدایش مهربانی او نسبت به تو می شود.

د. سعادت

مجموعه ی نتایجی که بر شمرده شد، خوشبختی سپاسگزار را در پی دارد. در واقع، او علاوه بر آن که تداوم لطف همسر را به خویش تضمین کرده، زمینه ی افزایش آن را نیز فراهم ساخته است، و این به فرآیند تشدید علاقه و محبت همسران به یکدیگر کمک می کند. روشن است که جمع این گزینه ها محصولی جز سازگاری و سعادت خانواده را به دنبال نخواهد داشت.

انواع سپاسگزاری

تشکر از همسر به صورت های گوناگونی محقق می شود که می توان آنها را در دو قالب اصلی گفتاری و رفتاری قرار داد.

تشکر گفتاری به این معناست که با زبان به عنوان عامل بازگو کننده ی نیت، از الطاف همسر تشکر شود. همان گونه که گذشت، این نوع تشکر، بسیار ضروری است و هرگز نباید آن را امری زاید و تشریفاتی قلمداد کرد؛ اما تشکر رفتاری به این معناست که رفتار فرد نمایانگر قدردانی از تلاش های همسر باشد. نگاه محبت آمیز، لبخند، تعجب حاکی از شیفتگی نسبت به لطف همسر و... از ساده ترین مصداق های سپاسگزاری رفتاری به شمار می آید. همچنان که خرید هدیه، برداشتن باری از دوش همسر و همکاری او در ادای وظایف، از جمله ی مؤثرترین نمادهای قدردانی به شمار می رود. به هر حال، آن گاه که تشکر آمیزه ای از گفتار و رفتار باشد، تأثیری دو چندان بر آرامش خانواده و سازگاری همسران را به دنبال می آورد.

چگونگی مواجهه با ناسپاسی همسر

با وجود اهمیت سپاسگزاری، زبان برخی - به هر دلیل - به تشکر از همسر باز نمی شود و یا در عمل، رفتاری از خود بروز

نمی دهند که حاکی از سپاس باشد. وظیفه فرد تلاشگر در مواجهه با چنین همسر ناسپاسی چیست؟ بدیهی است که با شیوه های مختلفی می توان با این موضوع برخورد کرد. یکی این که می توان راه خیر و نیکی را به روی همسر ناسپاس بست، چرا که او لایق این الطاف نبوده است. دیگر این که می توان علاوه بر آن، زبان به سرزنش او نیز گشود که چرا چنین تلاش هایی را نادیده می انگاری؛ ولی راه سوم این است که می توان ناسپاسی همسر را نادیده گرفت و همچنان باب خیر و رحمت را بر او گشوده نگه داشت.

به سادگی می توان دریافت که روش اول و دوم، کمک چندانی به حل مسئله نمی کند و حتی ممکن است به ایجاد تنش در روابط همسران دامن زند؛ اما با روش سوم و تداوم احسان به همسر، می توان امیدوار بود که چالش جدیدی در زندگی خانوادگی ایجاد نشود. تنها اشکال در این است که تداوم احسان در این شرایط مستلزم تحمل سختی ناشی از ناسپاسی همسر است. به عبارت دیگر، این پرسش مطرح می شود که چگونه می توان این همه ناسپاسی را دید و به روی خود نیاورد و همچنان همسر را مورد لطف قرار داد؟

بر اساس جهان بینی اسلامی پاسخ این پرسش روشن است. از دیدگاه اسلام، اصولاً اخلاص هنگامی محقق می شود که نیکوکار نه تنها به انگیزه ی پاداش کار نکند، بلکه حتی درصدد جلب تشکر طرف مقابل نیز نباشد. هنگامی که اهل بیت (علیهم السلام) به شکرانه بهبودی امام حسن (علیه السلام) و امام حسین (علیه السلام) به نذر خویش وفا کردند و روزه گرفتند و پس از درخواست مسکین، یتیم و اسیر، تنها غذایی باقی مانده خود را به آنان بخشیدند، گفتند: انما نطعمکم لوجه الله لانريد منکم جزاءً و لا شکورا؛ (۱۰) ما شما را به خاطر خدا اطعام می کنیم و هیچ پاداش و سپاسی از شما نمی خواهیم.

این بزرگواران معیار عمل خالصانه را آن دانسته اند که علاوه بر نداشتن توقع پاداش، حتی منتظر تشکر نیز نباشیم؛ بلکه انگیزه عمل، فقط باید جلب خشنودی خداوند باشد؛ از این رو، امیرالمؤمنین (علیه السلام) می فرمایند: لا یزهدنک فی المعروف من لا یشکره لک، فقد یشکرک علیه من لا یستمع بشيء منه، و قد تدرک من شکر الشاکر اکثر ممّا اضاع الکافر، والله یحب المحسنین؛ (۱۱) ناسپاسی دیگران نباید تو را به خوبی کردن بی رغبت سازد؛ زیرا کسی که از آن نیکی کمترین بهره ای نمی برد، (خداوند) از تو قدردانی می کند و از سپاس این سپاسگزار به بیش از آن چیزی می رسد که فرد ناسپاس فرو گذاشته است و خداوند نیکوکاران را دوست دارد.

بر این اساس، می توان گفت: هرگز نباید ناسپاسی همسر، سبب ترک عمل خیری شود که برای جلب خشنودی خداوند صورت گرفته است. چنین عملی برای خداست و به طور طبیعی خود او بهترین سپاسگزار خواهد بود. حتی گاهی خداوند ناسپاسی همسر را آزمون اخلاص فرد قرار می دهد تا فرد ارادت و اخلاص خود به خدای متعال را به طور کامل ظهور سازد و به مقامات معنوی بسیار بالاتری دست یابد.

پیامبر اکرم (صلي الله عليه و آله و سلم) ارجمندترین و مقرب ترین مردمان نزد خداوند را نیکوکاری می دانند که از نیکی او قدردانی نمی شود: « افضل الناس عندالله منزلة و اقربهم من الله المحسن یُکفر احسانه ». (۱۲) کسی که نیکی به دیگران و از جمله همسر را از جمله ی عنایات خداوند به خود می داند، احسان به دیگران را چون درختی بر می شمرد که در خانه ی خود کاشته و از میوه و سایه آن بهره مند می شود؛ هر چند همسایه نیز تا حدودی از آن استفاده می کند. چنین انسانی آگاه است که نباید در ازای کاری که برای خود انجام داده، از دیگری توقع پاداش داشته باشد. این بحث را با روایتی از امیرالمؤمنین (علیه السلام) به پایان می بریم که فرمودند:

ان مکرمه صنعتها الي احدٍ من الناس، انما اکرمت بها نفسک، و زینت بها عرضک فلا تطلب من غیرک شکرما صنعت الي نفسک؛ اگر به کسی خوبی کنی، در واقع خود را گرمی داشته ای و به خودت آبرو داده ای؛ پس به سبب خوبی ای که به خودت کرده ای، از دیگران خواهان سپاس مباش.

مهارت هایی درباره ی سپاس از همسر طالبان زندگی سعادتمندانه، خواهان راهکارهایی اند که بتوانند با به کارگیری آن ها، مراتب قدردانی خود را به همسر اعلام کنند. مهارت های ذیل این راهکارها را در اختیار آنان قرار می دهد:

۱. گوش دادن
هرگاه یکی از همسران گزارش کامیابی یا فعالیت روزانه خود را برای همسر باز می گوید، همسر او می تواند با گوش دادن دقیق به سخنان وی سپاس خود را ظاهر می سازد. هنگام شنیدن لازم است از چشم ها، صورت، و تمام بدن - و نه تنها از گوش - استفاده شود. (۱۳)

افرادی که مطالب همسر را با بی توجهی گوش می کنند یا هنگام سخن گفتن او به مطالعه ی روزنامه یا تماشای تلویزیون می پردازند و می گویند: « گوشم با شماست! » اسباب دلسردی و دلزدگی همسر خویش را فراهم می کنند و

به سردی روابط خود با او دامن می زنند. بردن سر به جلو، نگاه کردن به چشمان، گفتن کلماتی که نشانگر توجه است مانند (بله، آهان و...) همچنین طرح پرسش هایی که نمایانگر دقت نظر به مطالب همسر است، نمونه ای از شرایط گوش دادن مؤثر و همراه با توجه است.

ب. اظهار توجه و دقت یکی از وجوه تشکر از همسر آن است که اقدامات تحسین برانگیز او را مورد توجه قرار دهیم. همسر ما باید بداند که ما متوجه فعالیت های ارزشمند او در زندگی خانوادگی هستیم. بر این اساس، مرد هنگام ورود به منزل باید خود را نسبت به تغییرات ایجاد شده در منزل که حاصل فعالیت های همسر است، حساس و با توجه نشان دهد و به او خاطر نشان کند که زحمت های او را در منزل از نظر دور نمی دارد. همچنان که خانم خانه نیز باید تلاش ها و فعالیت های همسر خود را پیگیری کند و نشان دهد که نسبت به کوچک ترین زحمتی که او کشیده، حساس و قدر دان است. شایان ذکر است که این توجه اگر با تشکر لفظی نیز همراه نباشد، خود نوعی تشکر عملی مؤثر به شمار می آید.

خانم دورتی کارنگی درباره ی اهمیت توجه به خدمات همسر می نویسد:

زمانی من خیال می کردم شوهرم در امور مربوط به خانه بسیار دست و پا چلفتی و بی عرضه است که حتی باید آب را نیز در دهانش گذاشت. اتفاقاً او مسافرتی به اروپا کرد و وقتی که من تنها ماندم، دریافتم که شوهرم همه روزه چه خدمات زیادی برای من انجام می داد که حالا باید همه را خودم از پیش بردارم و متأسفانه در مقابل آن همه محبت و کمک هرگز از او تشکر ننموده ام. (۱۴)

برای آن که توجه خود را به فعالیت های همسر نشان دهیم، می توانیم از کارهای خاصی که او درباره ی امور روزمره انجام داده است، بپرسیم. برای نمونه: (پیش دکتر رفتی یا نه؟). (۱۵) البته نحوه ی طرح سؤال نیز مهم است. پرسش نباید طلبکارانه مطرح شود؛ بلکه باید به شیوه ای باشد که نشانگر توجه ما به همسر و قدردانی از تلاش های او باشد.

ج. تشکر کلامی برخلاف تصوّر برخی که راه تشکر از خدمات همسر را تهیه و تقدیم هدایای گران قیمت می دانند، گاه تأثیر سپاسگزاری کلامی به مراتب بیشتر از هر هدیه ی مادی است. گاهی گفتن یک کلمه « متشکرم » بیشتر از خریدن یک دست لباس در روح زن تأثیر می گذارد و به او آرامش می بخشد. زن نیز باید از شوهرش تشکر کند، تلاش های فراوان او را به زبان آورد و قدرشناس باشد. گفتن این کلمات در روح او اثر نیک می گذارد. (۱۶) گاه به زبان آوردن فعالیت ها و زحمت های همسر در برابر بستگان نیز، نشانگر روح قدرشناسی از همسر است. همچنان که امیرالمومنین (علیه السلام) فعالیت های فاطمه زهرا (علیها السلام) را به پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) گزارش می کردند و می گفتند: یا رسول الله، فاطمه آن قدر آب آورده که بند مشک در سینه اش اثر گذاشته، آن قدر آسیا گردانیده که دست هایش آبله کرده، آن قدر در نظافت خانه کوشیده که لباس هایش گرد آلود و کثیف شده و آن قدر آتش زیر دیگ روشن کرده که جامه اش به سیاهی گراییده است. (۱۷)

۴. موفقیت های گذشته (۱۸) و (۱۹) در این فن موفقیت های گذشته یادآوری شده و به آنها بازخورد مثبت داده می شود. به خاطر آوردن و به زبان آوردن فعالیت های همسر، تأثیری شگرف بر تداوم آن فعالیت ها و ایجاد و تقویت احساس خوشایند در همسر خواهد داشت. امام علی (علیه السلام) در نامه ۵۳ نهج البلاغه به مالک اشتر که او را به استانداری مصر منصوب کردند، فرمودند:

و اصل فی حسن الثناء علیهم و تعدید ما ابلی ذوو البلاء منهم فان کثرة الذکر لحسن افعالهم تهز الشجاع و تحرز الناکل ان شاء الله؛ پی در پی سران سپاه خود را تشویق کن و کارهای مهمی که انجام داده اند، بر شمار؛ زیرا یادآوری کارهای نیک آنان شجاعانشان را به حرکت بیشتر وادار می کند و آنان که در کار کندي می ورزند، ان شاء الله به کار تشویق می شوند.

این دستور درباره ی سرداران نظامی صادر شده؛ ولی عمومیت دارد و می تواند در بیان کامیابی ها و فداکاری های همسر نیز مصداق داشته باشد.

هـ. لمس (۲۰)

نوازش کردن پشت یا دست دادن، نمونه ای از لمس است که می توان برای نشان دادن حمایت از شخصی که لمس می شود یا عملی به نشانه ی پشتیبانی از عضو دیگر خانواده که تماس را مشاهده می کند، از آن استفاده کرد. (۲۱) تماس بدنی با توجه به عوامل مختلف زمینه ای مانند لمس کننده (دوست یا غریبه)، ماهیت تماس جسمی (کوتاه، طولانی، آهسته یا سخت) و محیط تماس (محل کار، خیابان، خانه و...) می تواند نشانه ی عاطفه، تسلط، توجه،

جاذبه جنسی، مراقبت و پرخاشگری باشد. با وجود چنین پیچیدگی هایی، شواهد موجود نشان می دهند که هرگاه لمس پذیرفتنی قلمداد شود، غالباً به واکنش می انجامد. (اسمیت و دیگران، ۱۹۸۲). (۲۲) بر این اساس، یکی از شیوه های سپاسگزاری از همسر، تماس بدنی و لمس کردن است. این امر اگر به درستی و با توجه به روحیات و تمایلات همسر صورت پذیرد، نوعی تشکر غیرکلامی مؤثر به شمار می آید. باید توجه داشت که تماس بدنی، همواره آثار مثبتی به دنبال نمی آورد. اگر لمس با اعمال فشار همراه باشد یا در موقعیتی انجام گیرد که در آن هنگام تماس نامناسب قلمداد شود، ممکن است باعث اضطراب، خشم و واکنش های منفی دیگر شود. (کروسکو، و تزل، ۱۹۸۴). (۲۳) و تقویت مثبت (۲۴)

رمز این تمرین در آن است که همسر یا فرزندان را به انجام کار خوبی ملزم کنید. این یک شیوه بده و بستان رفتاری است که زن و شوهر را به مشاهده ی دقیق یکدیگر مقید می کند. هنگامی که یکدیگر را به گفتن چیزی یا انجام دادن کاری وا می دارند، احساس خوبی در آن ها به وجود می آید و به صورت لفظی یا غیر کلامی آشکارا از یکدیگر قدردانی می کنند. (۲۵)

یکی از مصداق های تقویت مثبت آن است که فرد پس از مشاهده ی گفتار یا رفتار مطلوب همسر، برای او از خداوند طلب خیر کرده و او را دعا کند. همچنان که حضرت ابراهیم (علیه السلام) پس از آن که همسر و فرزند خود را در بیابان خشک و سوزان حجاز قرار داد و همسرشان نیز مخالفتی با این امر از خود بروز نداد، حضرت برای ایشان دعا کرد: رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْتِدَةً مِّنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَأَرْزُقْهُمْ مِّنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ

؛ (۲۶) ای پروردگار ما! من (یکی از) فرزندان خود را در وادی بی کشت و زرع، نزد بیت الحرام تو مسکن دادم تا نماز را به پا دارند. پس دل های برخی از مردمان را به سوی آنان مایل گردان و آن ها را از انواع ثمرات روزی ده. باشد که شکر (تو) به جای آورند.

دعا به همسر علاوه بر آن که نوعی تشکر کلامی از او محسوب می شود، زمینه ی تقویت روح ایمان و معنویت را نیز در او فراهم می سازد. این دعا در حقیقت درسی برای ما است که به فکر فرزند و همسرمان باشیم و افزون بر این که خداوند متعال این امر را برای خودمان مطلوب دانسته است، این برکت را نیز به همراه دارد که همسر و فرزندانمان از راه دعا با تقویت مثبت رو به رو شوند. پی نوشت ها:

۱. حسن مصطفوی، التحقيق في كلمات القرآن الكريم، ج ۶، ص ۹۹.
۲. همان، ج ۱۲، ص ۱۷۸.
۳. نساء، ۱۴۷.
۴. عبدالواحد آمدی، غررالحکم، ص ۲۱۲.
۵. میرزا حسین نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۴، ص ۱۶۱.
۶. محمد باقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۱۰۰، ص ۲۸۶.
۷. محمدبن حسن حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۶، ص ۳۱۳.
۸. عبدالواحد آمدی، غررالحکم، ص ۲۷۹.
۹. همان.
۱۰. انسان، ۹.
۱۱. نهج البلاغه، ص ۵۰۵.
۱۲. همان.
۱۳. دورتی کارنگی، آئین همسررداری، ترجمه مهستی شهلائی، ص ۴۸.
۱۴. دورتی کارنگی، آئین همسررداری، ترجمه مهستی شهلائی، ص ۲۸۴.
۱۵. جان گری، مردان مریخی، زنان ونوسی، ترجمه سید رضا نیاز، ص ۲۴۵.
۱۶. جواد مصطفوی، بهشت خانواده، ج ۱، ص ۱۸۱.
۱۷. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۴۳، ص ۸۲.
۱۸. past successes
۱۹. دیویس کنث، خانواده، راهنمای مفاهیم و فنون برای متخصص یآوری، ترجمه فرشاد بهاری، ص ۱۸۴.